

ВСТУП

ПРИРОДА РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

Поняття «процес», вживане в назві нашої монографії, є багатозначним, оскільки воно характеризує зміни низки станів певних явищ різних сфер суспільного буття, таких змін, які супроводжуються якісними перетвореннями, змінами однієї якості на іншу. Процесійність розкривають ще такі поняття, як поступ, розвиток, еволюція. Процес знаходить своє вираження насамперед у зміні явищ – поверхневої сутності, зовнішньо-відображуваної форми їх існування.

Суспільство завжди постає у багатстві своїх явищ. Одні з них мають матеріальний характер, інші – духовний. Чинниками урізноманітнення останніх виступають зокрема форми суспільної свідомості. Відтак ми можемо говорити про економічні, політичні, правові, моральні, мистецькі та інші явища, а відповідно – і про їх процеси. Явища, які виражають в тому чи іншому вигляді релігійне світобачення і людиновиявлення, ми називаємо релігійними, а відповідно їх зміни – релігійними процесами.

Незважаючи на прагнення теологів різних релігійних течій довести незмінність та усталеність, навіть якусь богонатхненність свого конфесійного віровчення і культу, пошуки ними критерію правдивості цих елементів релігійного комплексу саме в початкових їх формах, все ж трансформація релігійних (особливо світово-релігійних) систем залишається незаперечним явищем. Навіть ортодоксальність, до якої прагне вдаватися православ'я, руйнується, поширюючись у світі, при зіткненні з національною традицією того чи іншого народу. З'являються певні національні православні системи, в тому числі й українська. Як би не прагнуло християнство зберегти первісний вигляд початкових своїх етапів, вся його історія, починаючи з першого століття, характеризується появою різних течій, «схизм», «ересей», відбрунькуванням й організаційним відособленням цілих напрямів, які були незадоволеними чи домінуючою лінією його функціонального буття в суспільстві, чи певними новаціями його розвитку, чи ж суб'єктивним фактором інституційних виявів певної конфесії тощо. Тому при вивченні релігійного феномену взагалі, а особливо його конфесійних модифікацій, важливо дотримуватися принципу історизму, прискіпливо аналізувати внутрішні їх зміни, що врешті-решт зумовлюють відносну стабільність світових релігійних систем.

Релігія – надто складний феномен у своїй структурі і функціональності. Відтак кожний її структурний елемент, кожний вияв її функціонування має релігійне забарвлення, тією чи іншою формою

виражає притаманну їй носію віру в надприродне, сприйняття ним своєї життєдіяльності і всіх сфер суспільного життя як надприродно санкційованих явищ.

Дійсно наукова розробка певної релігієзнавчої проблеми минулого чи майбутнього не може відбуватися без застосування сучасних знань про релігійний феномен. Збір матеріалу про конкретну релігійну подію чи явище минулого не обмежується лише їх описанням, а включає в себе вивчення характеру і міри його впливу на наступні етапи розвитку релігійного явища аж до наявного тепер стану. Оскільки на практиці релігієзнавець має справу насамперед із нинішнім станом релігійних явищ, то зрозуміло, що дослідження ним минулих етапів релігійного процесу починається саме з вивчення сучасних релігійних об'єктів, йде від дослідження наслідків процесу до вивчення самого процесу і попередніх його етапів, від наслідку до причини. Сучасна релігія, розглянута з історичної точки зору, є певним етапом розвитку, результатом, аналіз якого дозволяє визначитися в тому, куди, як і до чого прийшов історичний розвиток певних релігійних форм і явищ, окремих елементів релігійного комплексу і всієї релігійної системи, куди і в який спосіб він зорієнтований на перспективу. Часто знання сучасної релігії вносить істотні уточнення в наше знання про її минуле й очікуване майбутнє.

Із-за своєї значної віддаленості від суспільного буття, вираження свого змісту в якихось позасвітових, позаприродних, чуттєво несприйманих сутностях, релігія є однією із найбільш консервативних форм суспільної свідомості. До того ж, свої віроповчальні структури вона подає у формі догматів, а відтак такого, що нібито недоступне збагненню людським розумом. Саме тому релігійні процеси не характеризуються високою динамічністю: їм притаманний певний консерватизм, повільність. Із-за того, що релігія своїм вченням, образно кажучи, «високо витає в повітрі», серед всіх наявних форм суспільної свідомості найбільш віддалена від суспільного буття, віряни сприймають її і прагнуть зберігати в багаторічному усталеному вигляді. І хоч конфесії й прагнуть добитися для себе свободи буття в соціумі, вони водночас не допускають свободу в собі, як кажуть релігієзнавці, свободу-в-релігії. Релігія постає від цього для світу як певна, наголосимо словами І.Канта, «річ-в-собі».

Відтак релігійні процеси загалом є надто непомітними, мають скоріше вигляд простої еволюції, ніж розвитку. Поява чогось нового зустрічається в конфесійному богослів'ї «у штики». З'являються тут же сили фундаменталізму, традиціоналізму, які прагнуть в різний спосіб призупинити нові релігійні формотворення, відвернути з'яву на основі наявного вже віровчення якоїсь його нової інтерпретації. Зримо виявом цього був час появи протестантизму і розправ з останнім Католицької Церкви. Характерним є також ставлення до нових релігійних течій в наш час так званих історичних Церков. Вони для останніх постають як ересі, духовне заблудження, як творіння диявола. Історичні Церкви прагнуть

підпрягти до боротьби з ними навіть державу, якщо очільники її є послідовниками її віросповідання. Особливу притність в цьому виявляють релігієзнавчо недоосвічені, падкі на «жарені фактики» журналісти.

Релігійні процеси взагалі важко прогнозувати із-за уповільненості їх розгортання і великого конфесійного різноманіття в функціонуванні релігійного феномену. Ще тяжче прогнозувати зміни внутрішнього духовного світу носіїв тієї чи іншої релігії, її обрядових систем. Далеко легше піддаються перспективній фіксації зміни інституційного елементу релігійного комплексу, відносини між різноконфесійними структурами, зв'язки релігії з різними сферами (зокрема національною) і різними суб'єктами (зокрема, з державою і громадськими організаціями) суспільного життя, з іншими формами суспільної свідомості. Піддаються прогнозу й зміни функціональної природи релігії, міграційні конфесійні процеси і детериторізація релігій, форми і характер відносин держави та релігійних спільнот, різних конфесій між собою й ін. Маємо також нині зменшення значимості обрядово-культової практики, літургійного життя, аскетички і зростання значимості соціального служіння, благодійності релігійних організацій. Спостерігається більша роль вільного вибору віруючого і в змісті віроповчальних систем і в наборі обрядів, його непідконтрольність церковному авторитету, особиста (а не опосередкована кліром, різними святими чи храмом) відповідальність перед Богом, більша терпимість до інших віросповідань. Суб'єктом релігієвибору нині все більше і частіше стає окрема особистість часто незалежно від її минулої належності до якоїсь батьківської конфесійної і етнокультурної традиції. Плюралізм і навіть еклектизм релігійних поглядів поширюється не тільки на рівні різних суспільств, а й на рівні індивідуальної свідомості віруючих. Будь-яка з існуючих у світі релігій знаходить своїх послідовників навіть там, де її раніше не було, і водночас втрачає свої позиції там, де вона раніше була домінуючою, матірною.

Дослідженню саме означених релігійних процесів і присвячена ця монографічна праця.

А.Колодний, Л.Филипович